

О.С. Пономарьов, Н.В. Підбуцька

**ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ КОНФЛІКТНОСТІ
МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ**

Постановка проблеми. Значення спілкування в житті людини і суспільства та їх розвитку неможливо переоцінити, оскільки саме в процесі спілкування людина і цілі соціальні групи можуть сприйняти, усвідомити і засвоїти ті значні надбання матеріальної і духовної культури, що були накопичені попередніми поколіннями, сприйняти норми і правила поведінки в суспільстві. Адже без належного знання і розуміння цих норм, правил і обмежень людина не може орієнтуватись у складних ситуаціях і обирати доцільну лінію поведінки. Більш того, без спілкування людина взагалі не може брати участі у спільній діяльності, яка є однією з визначальних умов сучасного суспільного виробництва, оскільки сама ця діяльність передбачає необхідність постійної взаємодії та взаєморозуміння між її учасниками. Спілкування ж є основним інструментарієм забезпечення цієї взаємодії та взаєморозуміння.

Однак величезне розмаїття цілей, інтересів і прагнень учасників спільної діяльності, індивідуальних особливостей психіки та її проявів нерідко призводить до зіткнення різних, а то й прямо протилежних інтересів. Це може не тільки суттєво ускладнювати їх міжособистісне спілкування, а й надавати йому конфліктного характеру. Конфлікти часто вкрай негативно впливають не тільки на відносини між людьми, а й на якість здійснення ними спільної діяльності. Оскільки діяльність є однією з основних форм людського буття, філософське осмислення її сутності і таких її атрибутів, як спілкування і конфлікт, виступає сьогодні на рівні надзвичайно важливої й актуальної наукової і практичної проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що спілкування як соціально-психологічна проблема міжособистісної взаємодії привертала і привертає увагу багатьох відомих дослідників. Так, її вивчали Г. Андреева, О. Бодальов, Б. Паригін, О. Леонтьев та інші. Під спілкуванням звичайно вони розуміють складний і багатоплановий процес установлення і розвитку контактів між людьми, породжуваний потребами спільної діяльності, що містить обмін інформацією, взаємовплив і взаємопереживання, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприймання і розуміння іншої людини.

Проблеми конфліктного спілкування були і є об'єктом дослідження представників соціологічного, психологічного та педагогічного напрямів. Серед них варто виділити Р. Дарендорфа, Л. Козера, Д. Скотта, Н. Гришину, А. Анцупова, А. Шипілова, О. Іонову, Г. Антонова та інших. Роботи цих авторів розкривають конфліктне спілкування як складний соціальний феномен, що характеризує якість взаємодії між людьми (або елементами внутрішньої структури особистості), який виявляється у протиставленні сторін заради досягнення своїх інтересів і цілей. Таким чином, конфлікт, передовсім, є складним і неоднозначним утворенням. Його психологія досить активно досліджується, розробляються практичні рекомендації з управління конфліктами. Однак його належне філософське осмислення ще не отримало належного відображення у науковій і навчально-методичній літературі. Тому **мета** цієї статті полягає в аналізі окремих аспектів конфлікту з позицій сучасної філософії спілкування.

Виклад основного матеріалу. Одне з основних положень соціальної філософії виходить з того, що суспільна природа людини зумовлює її потребу у спілкуванні з іншими людьми як одну з важливих життєвих потреб. Тому онтологічний статус самого феномену спілкування визначає його як одну з поширених форм індивідуального і суспільного буття людини та один з його проявів. Дійсно, через соціальну природу люди-

ни і суспільний характер її буття в процесі її взаємодії з іншими людьми виникає складна і суперечлива система взаємозв'язків і взаємозалежностей, які супроводжують процес життєдіяльності індивіда і визначають її сутність, зміст і характер.

У процесі взаємодії часто виявляється, що цілі, інтереси і прагнення різних людей істотно відрізняються між собою, а то й можуть бути прямо протилежними. Оскільки звичайно майже кожна людина вважає саме свої цілі, наміри та інтереси пріоритетними і найбільш важливими, їй хочеться, щоб партнери по взаємодії перш за все допомагали їй у досягненні цих цілей. Для успішного досягнення своїх цілей вона і прагне відповідним чином впливати на своїх партнерів, переконуючи їх у необхідності діяти в її інтересах. Однак партнери, у свою чергу, впевнені у тому, що, навпаки, саме їх цілі та інтереси є більш важливими і мають бути задоволені позачергово.

Така суперечливість цілей та інтересів людей є цілком природною і зумовлена тією обставиною, що кожна людина відрізняється індивідуальною неповторністю. Саме тому ця суперечливість здатна породжувати специфічні види відносин між людьми, які інколи полягають у їх істотному загостренні у разі зіткнення протилежних інтересів і мають назву конфліктів. Оскільки спілкування є одним з основних атрибутів буття людини, а конфлікт виникає в процесі спілкування, останнє цілком логічно вважати середовищем породження конфлікту та його прояву.

Іншими словами, конфлікт не слід вважати чимось екстраординарним. Він є цілком природним наслідком суспільної природи людини та широкого розмаїття цілей, прагнень та інтересів як цієї людини, так і тих, хто її оточує. Однак онтологічні аспекти спілкування і конфлікту потребують розгляду кожного з цих феноменів більш глибоко і детально, як окремо, так і в їх системній взаємодії. І відразу слід зазначити, що конфлікт не є лише міжособистісною суперечністю. Знов таки, виходячи із суспільної природи людини, положень і принципів соціальної філософії, необхідно підкреслити, що людина є складною, багатоаспектною суперечливою сутністю. Вона є водночас громадянином своєї країни, мешканцем певного міста або села, представником певної професійної групи, членом або прихильником якоїсь партії чи іншого політичного угруповання, прихильником певної релігійної конфесії, чоловіком або дружиною, батьком чи матір'ю своїх дітей та дитиною своїх батьків, працівником певної організації, установи, підприємства чи фірми тощо.

Така належність до кількох спільнот одночасно сама по собі вже створює певну суперечність. Та при цьому слід ще й зважити на те, що вона водночас зумовлює, крім існування суто індивідуальних цілей та цінностей, ще й появу у людини певної сукупності групових цілей, цінностей та інтересів. В результаті цілком можлива ситуація, що різним референтним групам, до яких належить ця людина, притаманні різні, а то й суперечливі цілі, цінності та ідеали. І в такій ситуації у людини виникає особлива дискомфортна психологічна ситуація, глибинну сутність якої можна назвати внутрішньоособистісним конфліктом. Звичайно він негативно позначається на емоційному й навіть на фізичному самопочутті людини та істотно знижує її життєву активність і продуктивність праці.

Крім того, оскільки структурно суспільство об'єктивно складається з величезної кількості соціальних груп як самостійних або підпорядкованих один одному суб'єктів суспільної діяльності, що беруть участь у забезпеченні процесів функціонування і розвитку суспільства, між ними також виникають суперечності, що зумовлені відмінністю їх власних цілей та різним розумінням ними суспільних цілей. Загострення суперечностей цілком може призвести до конфлікту. У зв'язку з цим людина, як учасник якоїсь із цих груп, хоче вона того чи ні, виявляється втягнутою у міжгрупові конфлікти.

Таким чином, спілкування як атрибут суспільного буття людини може породжувати конфлікти і ставати джерелом і їх середовищем.

Соціальна філософія виходить з того, що у повсякденному житті, у процесі вико-

нання спільної трудової діяльності люди вступають у взаємодію, яка є невід'ємною частиною цієї діяльності. Проявом і формою взаємодії виступає спілкування, результатом якого є пізнання однією людиною іншої, пізнання її життєвих цілей і цінностей, особистісних рис і якостей, життєвого досвіду. Спілкування є також одним з основних джерел постійного особистісного розвитку індивіда, оволодіння ним суспільним досвідом і професійною компетенцією, загальною і професійною культурою, а також прийнятими у даному суспільстві морально-етичними нормами життя і поведінки.

Результати спеціальних психолого-педагогічних досліджень свідчать, що від 50 до 70 % життєдіяльності людини припадає на спілкування. Спілкування ж створює і можливості оволодіння всім сукупним досвідом людства, усіма багатствами його матеріальної і духовної культури. Тому вважаємо, що загальнопсихологічна дефініція поняття "спілкування" є базовою для розкриття її сутності.

Академік С.У. Гончаренко в Українському педагогічному словнику вказує, що спілкування – це складна взаємодія людей, в якій здійснюється обмін думками, почуттями, переживаннями, способами поведінки, звичками, а також задовольняються потреби особистості в підтримці, солідарності, співчутті, дружбі, належності тощо [1, с. 317].

Інтерес онтології до спілкування, а оскільки воно є невід'ємним від інтелектуальних, емоційних і вольових проявів людської свідомості, як, до речі, і підсвідомих проявів психіки людей, що вступають у різні види відносин, цим не обмежується. У спілкуванні та через спілкування відкривається можливість знайомства з характером індивідуального і суспільного буття людини і процесами функціонування соціуму [2, с. 11].

В.А. Мижериков у своєму психолого-педагогічному словнику визначає спілкування як "взаємодію суб'єктів, у якій відбувається обмін раціональною та емоційною інформацією, діяльністю, досвідом, знаннями, навичками та уміннями, яка є необхідною умовою розвитку і формування особистостей і груп" [3, с. 287].

Отже, спілкування – це одна з форм діяльності людини у вигляді психічного контакту, яка надає можливості здійснювати інформаційний та емоційний обмін між людьми, взаємовплив однієї людини на інших і досягати розуміння між ними. При цьому характерним є й те, що водночас спілкування супроводжує практично всі інші види і форми людської діяльності, виступаючи їх невід'ємним атрибутом та складовою частиною, яка забезпечує саму можливість здійснення людьми тієї чи іншої спільної діяльності. У процесі спілкування між людьми виникає психічний контакт, який забезпечує виявлення і використання емпатійних здібностей, обмін почуттями, емоціями тощо.

Вважаємо за доцільне розкрити функції спілкування, оскільки їх зміст розкриває його конфліктну сутність. Отже, спілкування відносно до людини виконує таку сукупність конкретних функцій.

По-перше, *прагматична* функція спілкування полягає у забезпеченні можливості здійснення конкретних практичних завдань і реалізується в процесі міжособистісної взаємодії, сприяє ефективному функціонуванню мотиваційної сфери людини.

По-друге, *функція формування та розвитку* полягає в тім, що в процесі спілкування його учасники, або суб'єкти спілкування, отримують можливість засвоювати загальнолюдський досвід, суспільні норми та цінності, що сприяє їх повноцінному розвитку і соціалізації.

По-третє, *функція підтвердження* забезпечує людині спроможність пізнати саму себе через її відображення іншими людьми, самоствердитись та підтвердити себе як особистість.

По-четверте, *функція об'єднання-роз'єднання* відіграє важливу роль в процесах суспільного структурування. Дійсно, спілкування може одночасно як об'єднувати людей, що сприяє обміну важливою інформацією між ними, так і роз'єднувати їх, диференціювати та ізолювати людей один від одного за певними ознаками чи принципами.

По-п'яте, *функція організації та підтримки міжособистісних відносин* є основним способом прояву цілісної єдності таких характерних складників спілкування, як

комунікативний, інтерактивний і перцептивний, і забезпечує можливість успішного досягнення цілей спілкування.

По-шосте, *внутрішньоособистісна функція* спілкування реалізується завдяки внутрішньому або зовнішньому діалогу людини із самою собою. Ця функція є формою рефлексії, за якої думки людини набувають мовленнєвої або словесної форми.

Аналізуючи функції спілкування, зазначимо, що саме завдяки йому формується і розвивається особистість, отримує можливість вступати в контакт з іншими людьми, реалізується та будує навколишній світ.

Таким чином, можна стверджувати, що міжособистісне спілкування є досить складним і суперечливим феноменом. Воно може використовуватись (і досить часто дійсно використовується) не тільки для досягнення спільних цілей і задоволення спільних інтересів його учасників, а й для спроб окремих з них примусити інших людей діяти виключно у своїх власних інтересах. Оскільки ж об'єктивно інтереси різних людей можуть бути не тільки різними, а й прямо протилежними, ці спроби неминуче стають потенційним джерелом конфліктів.

Вважаємо, що для усвідомлення та розуміння цього феномену недостатньо аналізу лише онтологічного аспекту. Важливо дослідити також його гносеологічні, аксіологічні та етичні аспекти. Це тим більш необхідно, оскільки життєва практика свідчить, що конфлікти можуть розростатись до значних масштабів, втягуючи величезну кількість людей, відволікаючи їх від продуктивної діяльності та витрачаючи енергію, час, емоціональні та інтелектуальні ресурси на бесплідні суперечки. Ще більш загрозливі наслідки можуть приносити міжнародні та міжцивілізаційні конфлікти. Їх подолання, усунення та попередження можливе лише при розумінні природи і причин, цілеспрямованого виховання толерантності, прагнення розуміти іншу людину, в тому числі представника іншого етносу, її ментальні особливості та соціокультурні цінності. Організація ж такого виховання також потребує знання і глибокого розуміння гносеологічних, аксіологічних та особливо етичних аспектів спілкування взагалі, в тому числі конфліктного спілкування.

Гносеологічні аспекти феномену спілкування пов'язані з пізнавальною його роллю і повинні розглядатись у двох основних напрямках. Перший з них пов'язаний з необхідністю пізнання, аналізу і з'ясування та поглибленого розуміння природи, змісту й сутності самого спілкування як складного і цікавого антропосоціального явища. І у цій якості воно видається найбільш дослідженим передусім з позицій етики і психології. Однак поки що, на жаль, значною мірою лишаються осторонь уваги дослідників проблеми логіки спілкування та його культури.

Другий гносеологічний аспект пов'язаний з тим, що спілкування само по собі є джерелом і водночас одним із важливих засобів з арсеналу інструментарію пізнавальної діяльності людей. Дійсно, сьогодні переважну частину знань і вмінь людина отримує в системі освіти саме через спілкування із вчителями та учнями у школі, з викладачами і студентами у вищій школі. Цілком можливо, на жаль, що організація цього спілкування часто не є раціональною через порушення вимог його логіки, тому результати спілкування не набувають бажаного рівня ефективності.

Конфліктна ж природа спілкування з гносеологічних позицій також може розглядатись, по-перше, як виявлення і пізнання сутності та змісту спілкування завдяки вивченню однієї з його характерних особливостей, коли це спілкування відбувається за умови недостатньої узгодженості позицій, цілей, прагнень та інтересів учасників спілкування. По-друге, сама конфліктна природа спілкування відкриває можливості кращого пізнання партнера, оскільки в конфліктних ситуаціях людина часто досить відверто висловлює свої думки і розкриває свою глибинну сутність. По-третє, конфлікт дає можливість краще сприйняти і глибше пізнати сутність і причини виникнення ситуації, що зумовила появу конфлікту і водночас відкриває можливості більш ефективно її подолати.

У цьому моменті відбувається певний перетин гносеологічних аспектів філософії спілкування та його конфліктного складника з його аксіологічними аспектами. Аксіологія як філософське вчення про цінності дійсно визнає спілкування однією з важливих суспільних цінностей, оскільки можливості спілкуватися задовольняють одну з суттєвих життєвих потреб людини, зумовлених її суспільною природою. Конфліктну природу спілкування, як це не здається на перший погляд парадоксальним, також можна вважати безсумнівною цінністю.

Ця цінність полягає, з одного боку, у тому, що конфлікт часто є рушійною силою здійснення перетворень, необхідність у яких вже назріла, а відсутність належного та своєчасного їх розв'язання і зумовлює можливість виникнення конфлікту. З іншого боку, знання природи конфлікту та його конкретних причин, а також вибір раціональної технології управління конфліктом сприяє не тільки ефективному його подоланню, а й істотному поліпшенню постконфліктної ситуації у міжособистісних відносинах.

Етичні аспекти спілкування також доцільно розглядати у двох різних напрямках. Перший з них пов'язаний з тим, що нормальне спілкування може бути ефективним і успішно досягати тих цілей, які ставлять його учасники, лише за умови дотримання ними певних морально-етичних норм. Тому досить часто феномен спілкування досліджується і вивчається саме з морально-психологічних позицій. Тільки такий підхід забезпечує можливість взаєморозуміння між партнерами, певного узгодження їх позицій та інтересів.

Другий важливий аспект етики спілкування полягає у тому, що саме в процесі цього спілкування людина дістає змогу ознайомитися з морально-етичними нормами і вимогами, прийнятими в даному конкретному соціумі. Іншими словами, завдяки спілкуванню вона засвоює, що і як слід говорити і що рекомендується робити в тих чи інших ситуаціях, а чого не слід робити та говорити. При цьому в процесі подальшого спілкування здійснюється своєрідна діагностика і самодіагностика міри відповідності висловлювань, вчинків і поведінки людини прийнятим нормам та їх корекція у разі появи суттєвих відхилень від цих норм.

Конфліктна сутність спілкування з етичних позицій полягає в тім, що необхідність дотримання норм поведінки і спілкування стримує учасників конфлікту і не дозволяє йому набути неприйнятних, занадто гострих форм, вимагає діяти у встановлених межах, формує культуру спілкування, зокрема культуру висловлювань під час дискусій. У будь-якому випадку філософія та етика спілкування, прийняті у даній організації, здатні певною мірою перешкодити відхиленню від предмета суперечки, переходу на особистості, можливості взаємних образ тощо. І тут етичні аспекти конфліктної природи феномену спілкування також перетинаються з аксіологічними.

Більш того, неважко простежити і її спільні позиції з онтологічними та гносеологічними аспектами. Все це є свідченням системної цілісності філософії спілкування, у тому числі й спілкування конфліктного, і визначає різноманітність арсеналу її засобів, що дозволяють всебічно досліджувати цей складний феномен, який є надзвичайно важливим з позицій забезпечення нормального функціонування і розвитку суспільства, кожної підсистеми у його структурі. Крім того, саме ця системна цілісність забезпечує можливість філософського осмислення конфлікту як специфічного соціального феномену і одного з атрибутів міжособистісного спілкування. Процес такого осмислення дозволяє визначити не тільки негативні, а й безсумнівні позитивні аспекти конфлікту, що відкриває можливості успішного їх використання для вдосконалення відносин між учасниками спільної діяльності, а отже, і процесу самої цієї діяльності та її очікуваних результатів.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Результати філософського осмислення сутності феномену конфліктності міжособистісного спілкування та дослідження його основних аспектів дозволяє стверджувати, що, по-перше,

конфліктне спілкування є особливим видом міжособистісної взаємодії, яка характеризується зіткненням різних цілей, поглядів, інтересів і дій окремих людей та соціальних груп. Інакше кажучи, в основу конфліктного спілкування покладено конфлікт. По-друге, конфліктне спілкування викликає не будь-яка суперечність, а лише така, в якій представлені найсуттєвіші потреби, прагнення, інтереси та цілі людей, статусно-рольові показники учасників взаємодії. По-третє, основна небезпека конфліктного спілкування полягає в тому, що воно супроводжується різкими негативними емоціями. Якщо конфліктна ситуація спілкування не вирішується своєчасно, це може призвести до деструктивних наслідків (хворобливих станів, стійкого розладу стосунків між людьми тощо). Тобто у конфліктного спілкування висока психологічна ціна. Нарешті, по-четверте. Важливо не забувати, що конфліктне спілкування в діловій сфері може викликати найрізноманітніші наслідки для організації і взаємин людей, які в ній працюють. Водночас спроба уникнути конфлікту може призвести до зниження ефективності праці й погіршення морально-психологічного клімату в групі, а часом і до деструктивних змін, якщо сутність можливого конфлікту полягала в боротьбі прогресивного зі старим, з різними пережитками, несправедливими діями.

Список літератури: 1. *Гончаренко С.У.* Український педагогічний словник / Гончаренко С.У. – К.: Либідь, 1997. – 376 с. 2. *Заветний С.О.* Філософські аспекти спілкування та його психології / С.О. Заветний, О.С. Пономарьов, С.М. Пазиніч, Н.І. Моїсєєва. – Х.: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2008. – 41 с. 3. Психологічний словник [під ред. В. Войтко]. – К.: Вища школа, 1982. – 216 с. 4. Психолого-педагогический словарь для учителей и руководителей общеобразовательных учреждений / Авт.-сост. В.А. Мижериков. – Ростов н/Д: Феникс, 1998. – 544 с. 5. *Романовський О.Г.* Психологія управління: Навч. посібник / О.Г. Романовський, О.С. Пономарьов, А.О. Лаврентьева. – Х.: НТУ “ХП”, 2001. – 161 с.

А.С. Пономарев, Н.В. Подбужкая

ФИЛОСОФСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ КОНФЛИКТНОСТИ МЕЖЛИЧНОСТНОГО ОБЩЕНИЯ

В статье рассмотрены сущность общения, его функции. Акцентируется внимание на том, что общение представляет собой основной инструментальный обеспечения взаимодействия и взаимопонимания между людьми. Раскрыты философские аспекты конфликтного общения: гносеологический, онтологический и этический.

A. Ponomaryov, N. Podbutskaia

PHILOSOPHICAL COMPREHENSION OF CONFLICT OF INTERPERSONALITY INTERCOURSE

In the article the essence of intercourse, its function is considered. Attention on that intercourse is the basic tool of providing of co-operation and mutual understanding between people is accented. The philosophical aspects of conflict intercourse are exposed: gnosiological, ontological and ethics.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2009